

ESKİ METATEZ ÖRNEKLERİ

Doç.Dr. Günay **KARAAĞAÇ**

Çeşitli ses hadiseleri arasında sayılan metatez (yer değiştirme), dillerin canlı yapılarından kaynaklanan diğer değişikliklerden uzakta, onlardan daha mekanik ve daha inorganik bir özelliğe sahiptir. Metatezlerde, diğer ses değişmelerinde gördüğümüz yer ve zamana bağlı belirli ölçüleri bulamayız ve "diğer ses hadiseleri kadar yaygın olmamakla birlikte, dillerde yine de eksik olmazlar" (Roland W. Langacker, **Fundamentals of Linguistic Analysis**, New York 1972, 265. s.) Gerçekleşme biçimine göre çeşitli sınıflandırmalara tâbi tutulmasına rağmen (Heidrun Pelz, **Linguistik für Anfänger**, Hamburg 1984, 101.s.), türlerini henüz net olarak belirleyip adlandıramadığımız metatez, "bir kelime içindeki iki fonemin nöbetleşmesidir" (Leonard Bloomfield, **Language**, London 1979, 391.s.). "Unsurların sıralanış şeklindeki değişiklik" (Ronald W. Langacker, a.g.e. ve y.) diye de tarif edilen metatez, türkçede, daha çok **ç,ş,d,t,z,s,v,f,n,y** gibi dış, dış-dudak, ve dış-damak, bilhassa da **r,l** akıcı konsonantlarını taşıyan kelimelerde görülür. Metatezin daha çok yukarıdaki sesleri taşıyan kelimelerde görülmesi, türkçe gibi diğer dillerde de görülen bir özelliktir: "Avrupa dillerinde r/l'nin uzak metatezi, hemen hemen umumîdir" (L. Bloomfield, a.g.e. ve y.). Bu durum da gösteriyor ki metatez, dillerin yapı özelliklerinin dışında, onların ses sistemlerinden çok, **r,l**, vs. gibi seslerin özelliklerinden kaynaklanan ve dolayısıyla diğer ses hadiselerinden çok daha mekanik olan bir değişmedir. Dillerin ses sistemlerinden kaynaklanan bir hadise olmadığı için de belirli bir ölçü ve düzene sahip olmayan metatez, dillerin ses tarihlerinin dışında yer alan bir hadisedir.

Bugünkü türk şiveleri arasında, fakat daha çok bu şivelerin alt dalları olan ağızlar arasında, metatez hadisesine sıkça rastlamamız, yazı diline yansıma oranı ne olursa olsun, bu hadisenin eski ve yeni türk yazı dillerindeki yaygınlığını göstermektedir. Metatezli şekilleriyle birlikte çift şekilli hale gelen bu kelimelerden hangisinin asli, hangisinin metatezli şekil olduğunu söylemek, yazılı devirler söz konusu olduğunda bile bazen mümkün değildir : **torpak ~ toprak, eşi ~ ekşi, alta- ~ atla-, köprü ~ köprü.**

Diğer dillerde olduğu gibi türkçede de dilin ses sistemiyle doğrudan ilişkili bir hadise olmadığı için metatezi belirlemek, metatezli ve aslı şekilleri ayırmak zorlaşmaktadır. Diğer ses hadiseleri gibi belirli bir sistem içinde gerçekleşmediği için bu yolda türkçe fonetiğin doğrudan bir yardımı da söz konusu değildir. Hele sözlü devirlerde gerçekleşmiş ve aslı şekilleri terk edilmiş metatezli şekiller söz konusu olduğunda iş daha da zorlaşmakta, hattâ dediğimiz gibi zaman zaman imkansızlaşmaktadır.

Türkçenin fonolojisinden akraba dillere, hattâ komşu dillere verilmiş muhtemel alıntılara kadar uzanan kelime ailelerini belirleyici çalışmalarla, bu güçlükleri aşmak bir ölçüde mümkün olmaktadır. Eski devirlere ait aşağıdaki bir kaç metatez örneğinde biz bunu yapmağa çalıştık.

KARŞI

"Ön, ön taraf; karşı, karşı taraf" anlamıyla Orkon türkçesinden beri tanıdığımız **karşu/karşı** kelimesi, çeşitli türemişleriyle, "ön; karşı" temel yön kavramıyla komşu olan pek çok kavramı adlandırmakta kullanılmaktadır: "1. karşı olmak, düşmanlık etmek; 2. karşılamak, kabul etmek; 3. karşılaşmak, rastlaşmak, vs."

"Ön; karşı" kavramının 1. karşı olmak; düşmanlık etmek; 2. önlemek, engellemek; 3. karşılamak; 4. karşılaşmak, rastlaşmak; 5. kabul etmek; 6. vermek, sunmak vs." gibi kavramlarla komşuluğu, türkler ve türkçe gibi diğer pek çok millet ve dil için de söz konusudur. Bu arada, bütün bu dillerde "ön" ve "karşı" anlamlarını taşıyan kelimelerin ilk anlamlarının "ön" olması gerektiğini ve "karşı" anlamının da "karşı" kavramının "ön" temel yön kavramıyla olan açık ilişkisinden kaynaklandığını düşünmenin imajinatif bir yaklaşım sayılmaması gerektiğini de ifade edelim. Dediğimiz gibi bir çok millet, yukarıdaki kavramlara "ön; karşı" kavramını temel yaparak ulaşımlar ve bunun sonucunda, bu kavramlar, bu dillerdeki "ön; karşı" ifadeli kelemelerin türemişleriyle adlandırılmışlardır: mac. **el-** ~ **elö** "ön; karşı" (MTESz, 735-6); **ellen** "karşı, zıt; aleyhinde; rağmen", **ellenség** "düşman", **ellenál-** "karşı durmak, karşı çıkmak" (MTESz, 748); fin. **esi-** ~ **etu-** ~ ? **vasta-** "ön; karşı" (SKES, 41-2, 1667-8), **etulla** "öne geçmek" (SKES, 41), **vastavaite** "karşı çıkmak" (SKES, 1668), **vastustaa** "karşı koymak, direnmek" (SKES, 1668); moğ. **tus** "karşı; ön" (Lessing, 844), **tuskı** "karşı, zıt" (Lessing 846), **tusla-** "karşı

olmak" (Lessing, 846), **tus bol-** "öne çıkmak; yakınlaşmak" (Lessing, 844); ar. **kubl** "ön; önce" (Zenk. 690), **kabul** "kabul" (Zenk. 691-2), **takbil** "öpmek" (Zenk. 300), **istikbal** "karşılama; gelecek" (Zenk. 43), **mukabele** "karşı olmak, karşılık vermek, zıtlaşmak; karşılaşmak" (Zenk. 869); gr. **ante-/anti-** "ön; karşı" (Webs. 90-3), ing. **antipathy** "hoşlanmamak" (Webs. 95); lt. **pre- ~ pro-** ~ ? ing. **front** "ön; önde" (Webs. 914, 1783, 1806), ing. **project** "tasavvur, proje" (Webs. 1813), **predict** "bir şeyi olmadan haber vermek" (Webs. 1786); lt. **pour- ~ pur-** ~ ? ing. **fore** "ön" (Webs. 888, 1777, 1844), ing. **purvey** "tedarik etmek" (Webs. 1848); lt. **versus** ~ ? ing. **first** "ön; karşı; ilk" (Webs. 856, 2545), ing. **versatile** "marifetli, eli yatkın" (Webs. 2545), **averse** "muhalif, zıt" (Webs. 151).

Bir çok dil gibi türkçenin de "karşı; ön" kavramıyla ilgili daha üst kavramları **karşı** kelimesi ve türemişleriyle adlandırmağa çalıştığımı yukarıda görmüştük; fakat asıl morfeplerinin tek heceli olduklarını düşündüğümüz türkçe için bizzat **karşı** kelimesi de bir kök kelimedenden çok bir türemiş kelimeye benzemektedir. Şimdiye kadar **karşu/karşı** kelimesinin türemiş bir gövde kelime olduğundan şüphelenerek kök kelimeyi belirleme denemeleri de yapılmıştır.

(**Karşu/karşı** < **karş-u** < **kar-u-ş-u** "- doğru,-a karşı". Bu söz çekim edatı olarak Kaşgarlı'dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türkçe'de, Uygur ve Karahanlı metinlerinde bu vazifeyi **utru** edatı görmektedir. Kaşgarlı'da **karşu** manasında kullanılan bir de **karu** sözü vardır ki, bu bize **karşu**'nun ilk şekli gibi görünmektedir. Yapı bakımından birincisi **kar-**, ikincisi **karış-** fiilinden değişik eklerle yapılmış birer zarf-fiil olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir). Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul 1974, 52.s.

(**Karşı** "...e karşı" < **kar-ış-u**), Zeynep Korkmaz, **Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri Ve Ek Kalışması Olayları**, Ankara 1969, 65.s.

(**Hiris'** "karşı çıkmak, karşı durmak, itiraz etmek" < ***karış-** < **kar-ı-ç-** : Uyg. **karış-** "kabul etmemek, bozuşmak", GT **karşı**, **karşu** "muhalif, karşit, aykırı" (:Çuv. **hiris** ay. < ***hirsî** < ***karşı**), MK **karşut** "karşit". Bu fiil gövdesinin basit şekli belki de MK'de şu mısradaki geçen **karu** kelimesidir : Yağı **karu** kırış **kurdu** "Düşmana karşı yay kurdu" (MK II, 83). MK **karu**, en iyi şekilde **kar-** "karşı olmak, karşısında olmak, karşı durmak" fiilinden **-u** ile yapılmış zarf fiil olarak açıklanabilir"). Talat Tekin, **Türkçe/ş/, Çuvaşça/s/, Moğolca/ç/**, TDAY-Belleten, Ankara 1988, 75.s.

Görüldüğü gibi **karşı** kelimesinin yapısıyla ilgili şimdiye kadar yapılan açıklamalar, kelimenin Kaşgarlı'dan günümüze kadar süre gelen ses yapısından hareket eden ve kelimenin ailesi konusunda hiç bir endişe taşımaksızın ortaya atılmış, son derece geometrik ifadelerdir. Ayrıca bu açıklamalarda ortaklaşa seçilen ***kar-** kökü, eğer T. Tekin'in dediği gibi "karşı olmak, karşısında olmak, karşı durmak" anlamlarını taşıyorsa, fiziki ve alt bir kavram olan "ön; karşı" kavramı, kendisinden çok daha üst bir kavramdan türetilmiş demektir ki bu imkansızdır; zaten yukarıda da ifade ettiğimiz gibi pek çok dilde durum tam tersidir; yani insanlar önce "ön; karşı" kavramına ulaştıktan sonra "karşı çıkma, karşısında olma; düşmanlık" gibi daha sonraki üst bilgilerini bu temele dayandırmışlardır.

Türkçe bir kelimenin yapısı üzerinde düşünürken, ona alelacele bir asli şekil arayarak, hele Orkon türkçesindeki şekilleri asli şekiller olarak ilan ederek bir sonuca ulaşamayız. Bir kelime ailesi üyelerinin üyelik dereceleri belirlenmeksizin; yani bu üyelerin birbirlerine hangi ön, iç ve son ses sistemiyle bağlı oldukları ortaya konmaksızın, bir çok akrabası olan bir kelimeyi, Orkon türkçesinden günümüze kadar uzanan ve türkçenin tarihi için kısa olan sürenin her hangi bir noktasındaki şekil ve anlamıyla asli kelime ilan etmek, yanlışır. Kelimelerin görünen ve bilinen ses ve anlam yapılarından hiç şüphe etmeyen bu açıklamalar, hem ses hem anlam bakımından **karşı**'nın çok yakınında duran **kaş** kelimesini dikkate almamışlardır. Bunun ana sebebi, tabii ki **karşu/karşı** kelimesindeki metatezin oldukça eski devirlerde, türkçenin elimizdeki ilk yazılı vesikalarından önce gerçekleşmiş olmasıdır: **kaş-ru** "öne, öne doğru; > karşı, karşıya doğru" **karşu > karşı**.

Kaş kelimesinin ilk anlamının "kaş" olduğunu ve "bir şeyin yanı veya kıyısı" anlamının mecaz bir anlam olarak buradan çıktığını belirten Clauson, örneklerin yardımına rağmen kelimenin "ön; karşı" temel anlamını yakalayamaz (EDPT, 669). Kaldı ki **kaş** kelimesinin "yan ve kıyı" anlamıyla kullanıldığını söylediği örnekleri bir daha gözden geçirdiğimizde, bu örneklerde, **kaş**'ın "ön; karşı" anlamında kullanıldığını görüyoruz. (EDPT, 669). Clauson'un, **kaş** kelimesini "1. kaş; 2. kıyı; yan taraf" şeklinde anlamlandırırken, eserine aldığı metinlerden çok, türkçede daha sonraki devirlerde ortaya çıkmış bir "kıyı, kenar; yan taraf" (TS, 809 VEWT, 240; KırgS., 414; TürkS., 158; AzerS. 456-7) anlamından hareket ettiği anlaşılıyor. Clauson'un

eserinde bir ikinci **kaş** maddesi yer almaktadır. "yada taşı, yeşim" ilk anlamına geldiğini ve "yüzük şevi" anlamının buradan çıktığını yazdığı bu ikinci **kaş** maddesini (EDPT, 670) açmasına rağmen Clauson, Et-tuhfetü'z-zekiyye (20b)'de Besim Atalay'ın anlam veremeyerek soru işaretiyle gösterdiği ve kendisinin **kaş** "büyük kaya" diye anlamlandırdığı kelimeyi ilk **kaş** maddesinde zikretmiştir; bu bir dalgınlık olmalıdır.

"Kıyı, kenar; yan taraf" anlamındaki **kaş** ile "kaş" anlamındaki **kaş** kelimeleri, geçirdikleri ses değişiklikleriyle, zamanla, "ön; karşı" anlamındaki **kaş** kelimesiyle aynı ses değerine sahip hale gelmiş farklı kaynaklı kelimeler değil iseler, **kaş** "ön; karşı" kelimesinden mecaz olarak gelişmiş olmalıdırlar. Bu durumda **kaş** kelimesinin tarih boyunca kazandığı bilinen anlamları, zaman sıralamasına göre şöyledir: **kaş** "1. ön; karşı; 2. kaş; 3. kıyı, kenar; yan taraf". Tabii ki Clauson'un **kaş** "ön; karşı; kaş; kıyı" maddesinde verdiği **kaş** "büyük kaya" kelimesi ile ikinci maddedeki **kaş** "yada taşı, yeşim; yüzük şevi" kelimeleri aynı kelimelerdir ve bunlar, apayrı bir ailenin üyesidirler.

Kaş "ön" kelimesi, altay ve ural dillerinin hepsinde bulunan ve taşıdığı anlam dolayısıyla oldukça geniş olan bir aileye mensuptur : tü. **kaş** "1. ön; karşı; 2. kaş; kıyı; yan", tü. **karşı** < ***kaş-ru** "ön; karşı; karşı taraf" (EDPT 663-4), tü. **alın** "alın, başın ön kısmı" EDPT 147; ESTY. 146-7); tü. **ilgerü** "ileri, öne, önde" (EDPT, 144; ESTY 347); tü. **ilk** "ilk, birinci" EDPT 140, ESTY 348-9); tü. **ilkisiz** "öncesiz" (EDPT 144); tü. **al -iley** "ön" (EDPT 121; Abuşka 72). Diğer altay dillerinden örnekler: moğ. **tuskı** "ön; karşı" (Lessing 846); moğ. **tusla-** "karşı olmak" (Lessing 846); moğ. **tüsi-** "yardım etmek; karşı olmak" (Lessing 856); moğ. **tulgur** "başlangıç; ilk" (Lessing 841); man. **çulesi** "ön, öne doğru" (Budenz József, A Mandsu Nyelv Alaktana, Budapest 1977, 316.s.); man. **çulergi** "önde; öndeki" (Budenz J., a.g.e. 316.s.) Ural dillerinden örnekler : mac. **el ~ elö** "ön, ön taraf" (MTESz I 735-6); mac. **egy** "bir" (MTESz I 716; UEW 71-72); fin. **esi- ~ etu-** "ön; karşı" (SKES 41-2; UEW 71-2); fin. **etusija** "öncelik" (FMSz 106); fin. **esille/edelle** "ileri, öne" (SKES 41); fin. **edeltä** "önden" (SKES 41); fin. **estellä/estää** "önlemek, engellemek" (FMSz 104). Yukarıdaki macarca ve fince örnekleri SKES ve UEW, bunlarla da türkçe **ilgerü** "ileri" ve **ilki** "önce" örneklerini UEW, bizden önce birleştirmişti (SKES 41-2; UEW 71-2).

ŞİMŞEK

Ön sesindeki **ş**-den ötürü Orkon, Uygur, Karahanlı gibi eski veya Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi gibi daha yeni tarihi türk şivelerinin hiç birinde karşılaşmadığımız **şimşek** "1. Bir bulutun tabanı ile yer arasında, iki bulut arasında veya bir bulut içinde elektrik boşalırken oluşan kırık çizgi biçimindeki geçici ışık; 2. mec. Parıltı." (TS 1387b) kelimesi, ilk bakışta, yapısı hakkında fazla bir şey söylenemeyecek kelimelerdendir.

Şimşek'in, ancak, Eski ve Orta Türkçe diye adlandırdığımız devirlerden sonra türkçenin ön ses sistemine ikinci ve üçüncü dereceden bir ses olarak katılan **ş**- ile başlaması, bu yolda ilk büyük güçlüktür. Türkçede kelime başı **ş**-lerin eski şevelerde bulunmayıp daha sonraları, muhtemelen 14.-15. yüzyıllardan sonra, ikinci ve üçüncü dereceden sesler olarak başka seslerden, bilhassa **ç**- ve **s**-den geliştikleri açıkça bilinir. **ş**-nin türkçenin ön ses sistemine dahil oluşu, geç devirlere rastlamasına rağmen, bu hadisenin başlangıcı, Orkon ve Uygur şivelerine kadar uzanır. Nitekim nâdir de olsa, bu devirden örneklerimiz vardır: **şaş**- "ayrılmak, çözülmek" (ETY IV, 103.s.), **şeş**- "çözmek" (DLT II, 293.s.) Bu Eski ve Orta Türkçenin **ş**-li örnekleri yanında, ön seste asli **ç**-li şekilleri muhafaza eden örnekler gelişerek bugünkü **çöz**- filine kadar dayanır. Ön sesteki bu iki kollu gelişmeyi şöyle gösterebiliriz: (***çaş**- / ***çeş**- > 1. etü. ve otü. **şaş**-/**şeş**- "çözmek; çözülmek" (ETY IV, 103.s. ve DLT II, 293.s.); 2. ***çeş**- > ***ces**- > **cez**- "çözmek" (TarS. II, 883) > tü. **çöz**- "çözmek" (TS 323)

Bu bilinen husustan hareket ederek **şimşek**'in ön sesinin asli şeklini yakalamak mümkündür; fakat kelimenin iç seslerini çözümlenerek, yapı ve anlamını türkçenin her hangi bir kelime ailesine bağlamak oldukça zordur. Kısacası, **şimşek** kelimesinin **ş**- ön sesi dışındaki diğer seslerini türkçenin hattâ diğer altay dillerinin iç ses sistemleri içinde mümkün olabilecek ses değişmelerine bağlamak için ne kadar uğraşırsak uğraşalım, ne "şimşek" anlamına yakın ve uygun bir açıklamayı, ne de muhtemel akrabaları bulabiliyoruz. Bu haliyle türkçedeki **şimşek** kelimesi, başka dillerden alınmış bir kelime gibi görünse de türkçenin komşularında buna benzer bir kelime yoktur.

Son bir yol olarak kelitemizin iç seslerinin yerlerinden şüphelenmeliyiz. Burada, çeşitli ses değişme ve gelişmeleri yanında hemen her dilde görülen, türkçede ise bolca karşılaştığımız bir ses hadisesi olarak metatezin varlığından hareket etmemiz

*çaş(ı)- > çeşmek > *çemşek > şemşek > şimşek

gerekmektedir. Gerçekten de metatez dışındaki hiç bir ses hadisesiyle **şimşek**'in bugünkü iç seslerinin kaynaklarını belirleyerek, kelimenin ait olduğu alleyi tesbit etmek imkansızdır. Kısacası, **şimşek** kelimesi, ancak, ön sesi daha eski bir kaynak sese bağlanarak ve iç seslerinde gerçekleşmiş bir metatez hadisesi dikkate alınarak açıklanabilir: *çaş(ı)- ~ çeş(i)- > çeşmek "şimşek" (DS III, 1148.s.) > *çemşek > şemşek "şimşek" (DS X, 3760.s.) > **şimşek** "şimşek" (TS 1387b).

Şimşek kelimesi ve ona taban oluşturan *çaş(ı)- ~ *çeş(i)-, türkçenin zengin ailelerinden birinin üyesidir. Bu aile üyeleri, genellikle, "güneş, ay, yıldız" gibi ışık kaynağı olan, ışık saçan nesnelere, "ışık, alev, şimşek, yıldırım" gibi bu nesnelere ait oldukları ışığın türünü, "ılık, sıcak, parlak" gibi ışık sonucu ortaya çıkan durumları veya "ılmak, ısınmak" gibi "ışık" ile komşu olan kavramları adlandırmada kullanılmışlardır. Bu aile üyelerinden aklımıza ilk geliverenler şunlardır: etü. **yal-** ~ **yaşu-** "yanmak, parlamak; yakmak" (EDPT 918, 977); etü. **yılı-** "ılmak, ısınmak" (EDPT 919); etü. **isi-n-** "ısınmak" (EDPT 248); etü. **yılış-** "ısınmak" (EDPT 933); etü. **yalınla-/yalına-** "parlamak" (EDPT 932); etü. **yalın** "alev" (EDPT 929); etü. **yaşın** "ışık" (EDPT 979); etü. **yaşna-** "parlamak" (EDPT 979); etü. **yultuz** "yıldız" (EDPT 922); etü. **yula** "meşale, mum, lamba, vs." (EDPT 919).
T^h çak- mo. çaki-, çakigan çakmak

Şimşek kelimesinin ailesi, yalnız türkçede değil, diğer altay dillerinde, hattâ ural dillerinde de oldukça kalabalıktır. "Güneş" ve "ay" kavramlarını türkçede de bulunan bir başka kelime ailesinin üyeleriyle (tü. **yaru-** ~ moğ. **nara(n)** "güneş" (Lessing 565) ~ moğ. sar-a; sara(n) "ay; yılın onikide biri" (Lessing 674); "yıldız" kavramını da yine türkçede de bulunan bir başka ailenin üyeleriyle (tü. **od** ~ moğ. **odu(n)** "yıldız" (Lessing 600), ~ moğ. **oçı(n)** "kivılcım" (Lessing 599) karşılayan moğolcada, bu aile, moğol şivelerinin ön ve iç ses sistemlerindeki çeşitliliği sergilercesine, oldukça zengindir: moğ. **gal** "ateş" (Lessing 346); moğ. **galci** "ateşçi" (Lessing 346); moğ. **galda-**; **galla-** "yakmak, ateşlemek" (Lessing 346); moğ. **galtu** "ateşli" (Lessing 346); moğ. **golumta** "çadırın içindeki ocak" (Lessing 359); moğ. **gilab**; **gilas**; **gilus** "alevli, parlak" (Lessing 382-3); moğ. **gilay-**; **gilba-**; **gilaski-**; **gilbe-**; **gilbel-** "parlamak" (Lessing 382-3); moğ. **nöle** "alev, ışık" (Lessing 593); moğ. **nölede-** "alevlenmek, ateş almak, yanmak" (Lessing 593); moğ. **hala-** "ısınmak, ılmak" (Lessing 916); moğ. **halaga-** "ısıtmak" (Lessing 916); moğ. **halaguça-**; **halagud-** "ısınmak; terlemek" (Lessing 916); moğ. **halagun** "sıcak, ısı, sıcaklık" (Lessing 916); moğ. **zalı** "alev, ruh" (Lessing

1031); moğ. **zalıda-**; **zalıla-** "alevlenmek; ruhlanmak, canlanmak" (Lessing 1031); moğ. **zula** "lamba, kandil; ışık" (Lessing 1078).

Moğolca dışındaki diğer altay dillerinde de bu kelime ailesinin üyeleriyle karşılaşırız: man.-tung. **tula-** "parlamak" (Ramstedt, G.J., Parali-pomena of Korean Etymology, yay. S. Kho, (MSFOu 182), Helsinki 1982, 173.s.); man. **ile-** - **tule-** "aydınlanmak; aydınlatmak" (Budenz J., a.g.e., 400.s.); kor. **tal** "ışık; ay" (Ramstedt G.J., a.g.e., 173.s.); kor. **çolpan** "yıldız; şimşek" (Ramstedt, G.J., a.g.e., 165.s.); kor. **pis** "ışık; ısı" (Ramstedt, G.J., a.g.e., 206.s.); kor. **bul/pul** "ateş"; kor. **pyel** "yıldız"; jap. **foshi/hoshi** "yıldız" (The New Crown Japanese - English Dictionary, Tokyo 1972, 313.s.), vs.

Şimşek kelimesinin mensup olduğu kelime ailesinin türkçedeki bazı üyeleri ile diğer altay dillerindeki bazı üyelerinin ilişkisi, daha önce de defalarca belirtilmiştir (Gombocz Zoltán, Az Altaji Nyelvek Hangtörténetéhez, Nyelvtudományi Közlönyek XXXV, Budapest 1905, 60. not, vs.; Ramstedt, G.J., Studies in Korean Etymology, Helsinki 1949, 77., 251.s., vs.; Ramstedt, G.J., Parali-pomena of Korean Etymologies, yay. S. Kho, Helsinki 1982, 173., 206., 400.s., vs.; Nikolaus Poppe, Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen, Wiesbaden 1960, 12., 74., 100.s., vs.; Nicholas Poppe, Introduction to Mongolian Comparative Studies, Helsinki 1955, 25., 68., 131. s., vs.).

Diğer taraftan, ural dillerinde de aynı türden kavramları karşılamakta kullanılmış ve ses bakımından da bu aile ile birleşen bir kelime ailesi mevcuttur: mac. **villan**, **villog** "ışık, parıltı" (MTESz III 1148) ~ **csillán**, **csillog** (MTESz I 527); mac. **villámik**, **villámlík**, **villamodik** "ışımak" (MTESz III 1146-7); mac. **villamos** "elektrikli; tramvay" (MTESz III 1147); mac. **villámlás** "yıldırım; şimşek" (MTESz III 1147); mac. **világ** "dünya" (MTESz III 1144-5); mac. **villám** "ışık, parıltı; ışın" (MTESz III 1146-7); mac. **villany** "elektrik" (MTESz III 1147); mac. **csillag** "yıldız" (MTESz I 527); fin. **valo** "ışık" (SKES 1625); fin. **valoisuus**, **valoisa**, **valaistu** "ışıklı, parlak, aydınlık" (SKES 1625); fin. **valaistus** "parlatma, ışıklandırma" (SKES 1625); **valaiseva** "parlatıcı, ışık" (SKES 1625); fin. **valaista** "ışıklandırmak" (SKES 1625); fin. **välke** "ışılta" (SKES 1625); fin. **tuli** "ateş" (SKES 1388-90); fin. **tulinen** "ateşli" (SKES 1389). Yukarıdaki fince ve macarca şekiller, macarcanın etimoloji sözlüğü (MTESz 1145); fince ve diğer ogur dillerindeki şekiller de fincenin etimoloji sözlüğü (SKES 1390)

tarafından daha önce birleştirilmiş; fakat ural dilleri kadar altay dillerine de yayılmış olan bu ailenin bütünlüğünden söz açılmamıştı.

EKŞİ

Ekşi kelimesi, bugünkü ses ve anlam yapısına dayanılarak açıklanması ve belirli bir kelime ailesine bağlanması oldukça zor olan kelimelerimizdendir.

Ekşi- "acımak; ekşimek" fiilinin mutlaka Divanu lügati't-türk'teki **ekşig** kelimesinden daha eski olduğunu; fakat fiilin bu kök şeklinin kaydına XV. yüzyıldan önce rastlanmadığını söyleyen G. Clauson, eserinin bir önceki sayfasında da **ekşig** kelimesi için şunları yazmıştı: "**ekşig, ekşi-** "ekşimek; acılaşmak" kelimesinden -g eki ile türetilmiştir. Sadece güney batı türk şivelerinden Osmanlıca'da **ekşi** şeklinde bulunur; başka yerlerde **açıg**, Divanu lügati't-türk'te **ekşig** ile nöbetleşir, vs." (EDPT) 118-9). Räsänen'in, kelimemizin birkaç şivedeki şekil ve anlamını vermektten başka bir şey yapmadığını (VEWT 39) belirterek, Sevortyan'ın yazdıklarını gözden geçirelim. Sevortyan, **ekşi/ekşi-** isim ve fiil şekillerinin çeşitli türk şivelerindeki varlıklarına örnekler verdikten ve **eşki** şekli için "**eşki, ekşi**'nin metatezinden çıkmıştır" hükmünü ortaya attıktan sonra, bu isim ve fiil şekillerinin gerçek ve mecaz anlamlarını verir. Uyg. **aku, agu** "armağan", **ekşi** "ekşi", **açu** "acı" gibi kelimelerden hareket eden Vámbery'nin **ak, ek, ag, ez, ac** "armağan; ekşi; acı; acı verici" gibi türkçe köklerden bahsettiğini belirten Sevortyan, **ekşi** sıfatının bu köklerden **-k < -g** ile teşkil edildiğini, **ekşimik** isminin de **egşi-** kökü ile **-mik** eklerinden türediğini söyleyerek sözlerini bitirir (ESTY 259-60).

Görüldüğü gibi **ekşi/ekşi-** kelimelerimiz için şimdiye kadar yapılan açıklamaları doyurucu bulmak mümkün değildir. Bu ses ve anlam yapısıyla kelimemizi her hangi bir türkçe kelime ailesine yerleştirmenin imkansızlığını bir kere daha vurgulayarak akla gelebilecek bir başka imkansızlıktan daha bahsetmek gerekmektedir: Divanu lügati't-türk'teki **ekşig** "ekşi olan her şey; ekşi nar gibi" (Kaşg. I, 105) kaydına rağmen, kelimenin daha çok güney batı türk şivelerinin söz hazinesine ait oluşu ve diğer türk şivelerinde "acılık" ve "ekşilik" kavramlarının aynı adla; yani **açıg** "acı; ekşi" ile karşılanması (EDPT 119), **ekşi** (< **ekşig**) / **ekşi**'nin türkçede alıntı bir kelime olduğunu düşündürebilir ve güney batı türk şivelerine komşu olan grekçedeki bir kelime ailesini çağrıştırabilir: gr. **oksıys** (> **ing. oxy-, oxsy**) "kes(ıl)mek, bat(ır)mak, sivril(t)mek; sivri, keskin; çabuk, hızlı; asit; ekşi; tuzlu"

(Liddelland Scott's Greek-English Lexicon, London 1966,492.s.).

Birçok millet için "acılık, ekşilik, tuzluluk" kavramları, "kesmek, parçalamak, batırmak, acıtmak, ız bırakmak, bozmak, zarar vermek, vs." gibi kavramlarla komşu kavramlardır; yani bu kavramlar birlikte idrak edilmiş ve birlikte, aynı kökten kelimelerle adlandırılmışlardır: ing **bit/bite** "ısırmak, dişlemek, parçalamak" ~ ing. **bitter** "acı; keskin; sert" (Webs. 222-3); ar. **hamz** "develerin çok sevdiği acı veya tuzlu bir bitki" (Redhouse 806) ar. **hâmiz** "ekşi; keskin, dokunaklı" (Redhouse 757); fin. **katkoa** "parçalamak", **katketa/katkaista** "vurmak, kırmak, kesmek, koparmak" (SKES 170-1) ~ fin. **katkera/kitkera** "acı" (SKES 170-1); fr. **âcre** (acı; acıtan; yakan; hırçın, sert" (Littré 48) ~ fr. **aigre** "ekşi; sert, haşın" (Littré 87). E. Littré, **âcre** kelimesinin eski fransızcada bulunmadığını ve sonradan **aigre** kelimesinden türetildiğini kaydeder (Littré 48. ve 87.s.).

"Acılık, ekşilik, tuzluluk" kavramlarının kendileri kadar adlarında da yer alan bu aynı kökten türetilmenin ortaya çıkardığı karışıklık konusunda fransızca yalnız değildir; macarcada, fince de ve türkçede de bu duyular ve adları karışıktır: Macarcada "tuzluluk" ve "ekşilik" kavramları aynı kökten kelimelerle karşılanmıştır: mac. **só** "tuz", **sós** "tuzlu" ~ mac. **savanyú** "ekşi". (MTES III 502. ve 564.). Mac. **savanyú** "ekşi" ile fin. **hapan** "ekşi" kelimeleri daha önce birleştirilmişti (SKES 56). Türkçe ve fransızca gibi fince de "acılık" ve "ekşilik" kavramları, aynı kökten veya tamamen aynı kelimenin daha sonraları ortaya çıkmış bir başka şekliyle adlandırılmıştır; yani fin. **kipu** "ağrı; acı" (SKES 196-7) ile fin. **hapan** "ekşi" (SKES 56) kelimeleri, tü. **acı** "acı" ~ tü. **ekşi** "ekşi"; ve fr. **âcre** "acı" ~ fr. **aigre** "ekşi" örnekleri gibi, farklı yer ve zamanların aynı kelimeleri olmalıdır; fakat fin etimoloji sözlüğü böyle bir fin. **kipu** "acı" ~ fin. **hapan** "ekşi" birleştirmesini yapmamaktadır (SKES 56. ve 196-7). Moğolcada ise pek çok türk şivesinde olduğu gibi "acılık" ve "ekşilik" kavramları ayrılmamıştır ve dolayısıyla her iki kavramın adı tektir: moğ. **gasıgu(n)** "acı; ekşi; üzüntülü, acıklı" (Lessing 354).

Bugün pek çok türk şivesinde "acılık" ve "ekşilik" kavramlarının adı aynıdır: tat. **eçé** "acı" (Tat.S. 689), tat. **açı** "limon, sirke gibi şeylerin acılığını hatırlatan bir tat" (Tat.S. 91); krg. **açı** "ekşirmek; acılaştırmak" (Kırg. S. 5); özb. **açı(t)** "ekşi(t)mek" (Özb. S. 64-5). Bu "can yakıcı, acı verici, batıcı, delici" duyulardan "acılık" ile "ekşilik", bütün bu şivelerde, ayrı birer tat olarak fark edilip ayrı ayrı

kalın sıradaki aslı diyebileceğimiz kelimeler kullanılmaktadır. Eski türkçenin ve bugünkü türk şivelerinin çoğunun bu **açığ** ve **açı-** kelimeleri, "acılık" ve "ekşilik" kavramlarının her ikisini birden ifade etmektedirler.

Bütün bunlar, "acılık" ve "ekşilik" kavramlarının ayrılmasının birçok kültür gibi türk kültüründe de oldukça geç başladığını, türk şivelerinin çoğunda henüz tamamlanmadığını göstermektedir. İşte "acılık" ve "ekşilik" kavramlarının ayrılmağa başladığı bu noktada, bu iki kavramın ayrılmasına ve ayrı bilgiler haline getirilmesine paralel olarak ***ačkıg/ *ačkı-** aslı şekilleri metatez hadisesine uğratılıp ince sıraya alınarak yeni bir acılık türü olarak algılanmağa başlanan "ekşilik" ve "ekşimek" kavramlarına ad teşkil edilmiştir. Böylece "ekşilik", yeni bir "acılık" türü olarak ayrı bir bilgi haline getirilirken, "acılık" kavramının adı olan kelimedenden de metatez ve ince sıraya çekme yoluyla yeni bir kelime elde edilmiş oldu. Kısacası bugünkü **ekşi/ekşi-** kelimeleri, **acı/acı-** kelimelerinin sonradan ortaya çıkmış kardeş şekilleridir.

ATLA-

Eski türkçe devresi metinlerinde karşılaşmadığımız **atla-** "1. Bir engeli sıçrayarak aşmak; 2. (-den -e) Yüksek bir yerden alçak bir yere, ayak üstü gelecek biçimde kendini bırakmak" (TS 103) kelimesi, oldukça geç devirlerde ortaya çıkmıştır. Oğuz Kağan Destanından itibaren karşımıza çıkan **adla-/adlan-**, **atla-/atlan-/atlaş-** (EDPT 58) kelimelerinin ise, bizim söz konusu ettiğimiz bu **atla-** kelimesiyle hiç bir ilgileri yoktur. Kelimemizin geçirdiği ses değişiklikleriyle çok daha sonraki devirlerde **atla-** ses yapısına bürünmesi, bu eski şekillerle karıştırılmasına yol açmıştır. Böylece "at" hecelerinin benzerliği yüzünden, **atla-** "atlamak, bir engeli aşmak" kelimesi, çeşitli araştırmacılar tarafından, **at** "at" kelimesinden türetilen **atla-** "ata binmek; atla yolculuk etmek" ve hatta **at-** "atmak, fırlatmak" ile bunun eski bir türemişi olan **adım** "adım" kelimeleri birbirine karıştırılmışlardır.

Oğuz Kağan Destanının ilk yayımını yapan W. Bang ve R.R. Arat, kelimeyi, metinle **adla-** "ava gitmek" şeklinde almışlar; fakat sözlükte **atlan-** şeklinde alarak anlamı için **atla-** "yürümek" (?) fiiline gönderme yapmışlardır. Eserin 37. sayfasında yer alan 29. notta ise kelime hakkında şunları yazmaktadırlar: "... şeklinde yazılmış olan bu söz sadece **atli(a)ndı** okunabilirdi; lâkin bu okuyuş **adlap** (s. 133 vb) ve

adlar (s. 144) şekline karşı oluyor. Bunun için biz **atla-** okuyoruz: 'sauter, bondir, s'élancer, se jeter (Youss.) (atlamak, sıçramak, atılmak, kendini atmak)' L t.**atla-**, **alta-**, **atta-**,**adla-**. Bu söz Kaşgâri'ce mâlûm değildir ve etimoloji cihetinden vâzih değildir; **ad.ak** "ayak" ve **ad.ıg** "ayı"larla münasebeti olmak ihtimali azdır (L t.)" (W. Bang-G.R. Rahmeti, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936).

Bu tarihten otuzüç yıl sonra Räsänen, ***at** veya ***at-** "adım; adımlamak" gibi bir kökün varlığını kabul ederek **atla-** fiilini buradan türemiş gösterir (UEWT 31).

Uygur harflerinden kaynaklanan **atla-** veya **atlan-** şeklindeki tereddütlü okuyuşlar, G. Clauson'un sözlüğünde de devam etmiştir: "**atlan-**: **at** "at"tan türemiş dönüşlü fiil; ilk defa Oğuzname'de ortaya çıkan ve sonraki devirlerde türk şivelerinin çoğunda bulunan **atla-** kelimesinin **at** "at" ile ilgisi olup olmadığı kesin değildir. Bu kelime, "yola çıkmak, yürüyüşe geçmek" (Oğuzname) veya daha çok "adım atmak" anlamına gelir" (EDPT 58).

Kelimeyi **at** "at" ve ***at/adım** "adım" kelimeleri arasında dolaştırıp duran bu açıklamalardan sonra Sevortyan, bu ihtimallere bir üçüncüsünü ekler: "Üçüncü bir anlam olarak **atla-** "sıçramak, zıplamak"ın da **at** "at"tan gelen **at-la-** fiilinin eş seslisi olarak gelişmiş olması mümkündür" (ESTY 322).

Bizim söz konusu ettiğimiz **atla-**"1. Bir engeli sıçrayarak aşmak; 2. Yüksek bir yerden alçak bir yere, ayak üstü gelecek biçimde kendini bırakmak" (TS 103) fiilinin, eski türkçenin, tarihi Kıpçak ve Çağatay türk şivelerinin **at** "at" kelimesinden türetilmiş olan **atla-n-** "ata binmek; ata binip gitmek; atla yolculuğa çıkmak" (DLT I, 255, 256, 285, 353; II 114, 226, 254) kelimesiyle ve aynı şekilde **tü. at-** (< ***a-t-**) ~ (< **etü. ı-d-**) ~ **tü. adım** ~ **tü. ayrı** ~ **tü. ırak** ~ **tü. uzak**, vs. kelimelerinin de yer aldığı oldukça zengin bir ailenin üyelerinden bazılarıyla bugün eş sesli oluşu yüzünden **at-** "atmak, fırlatmak" ve buradan türemiş olan **adım** "adım" kelimeleriyle de karıştırılmaması gerektiğini bir kere daha vurgulayarak ve kelimenin **alta-** şeklinin yaygınlığına, anlamına, **alça-l-**, **alça-k-**, **as(t)ra-** kardeş şekilleri ile diğer muhtemel akrabalarına bakarak **atla-** kelimesini metatezle açıklamak istiyoruz: ***alt-a-** veya ***al-ta-** > **alta-** > **atla-**.

Kelimenin oluşumuyla ilgili açıklamamızı **alt** (< ***al-t**) ~ **as(ağ(ı))** (< ***aş-ağ(ı)**) ~ **as(t)ra** (< ***as-(t)-ra**) birleştirmesini yaparak

sürdürelim. Buradaki *al - *aş - *as kökü, bütün altay, hattâ ural dillerinde de kardeşleri olan bir kelimedir; fakat türkçe gibi diğer dillerde de bu kök şekline rastlamıyoruz. Yalnız moğ. ula "dip, temel" (Lessing 868) ismi ile tü. aş- "aşmak, geçmek, üzerinden atlamak" fiilinin söz konusu kök ile ilgileri, üzerinde düşünülmei gerektirecek kadar muhtemeldir.

Alt kelimesini açıklarken, kelimemizin "ön" anlamındaki **al** ile ve **ast**, **üst** gibi kelimelerle aynı yapıda bir kelime olduğunu söyleyen G. Clauson, bu kelimelerin -**dun**/-**dün**/-**tun**/-**tün** ekli bazı türemişlerinin **altın** < ***altın**, **astın** < ***astın**, **alçak** < ***altçak** şeklindeki aslî yapılardan büzüşme sonucu ortaya çıktıklarını bildiren geometrik açıklamalarda bulunur (EDPT 121, 129, 130, 131, 242). Bu ifadeler, şiveler arası eski alıntıları belirleme çabası olmadan, kelime ailelerini yakalama endişesi taşımadan yapılacak her türlü etimolojik ve semantik değerlendirmenin, yazılı devirlerin malzemesi söz konusu olduğunda bile iğreti kalacağını göstermektedir.

Akraba dillerde de ***al** kök şeklinin değil, sadece çekimli şekillerinin bulunması, türkçede de "alt, dip; aşağı, aşağı taraf" anlamında bir ***al** kökünün varlığı konusundaki tahminimizi kuvvetlendirmektedir. **Alt** ve **ast** kelimelerindeki -**t** unsuru, belki de türkçede ve akraba dillerin çoğunda lokatif-ablatif, bazılarında da akkuzatif eki olarak gelişen -**t**'dir. Türkçede lokatif ve ablatif eklerinin tabanında gördüğümüz bu -**t** eki, eski moğolcanın bugün de zaman zaman kullanılan datif-lokatif-ablatif eki -**daça**/-**deçe**/-**taça**/**teçe** ile yine moğolcanın datif-lokatif ekleri -**du(ban)**/-**dü(ben)**/-**tu(ban)**/**tü(ben)**, -**da(gan)**/-**de(gen)**/-**ta(gan)**/-**te(gen)**'nin yapısında bu ek yer almaktadır. Macarcanın takip edilebilen seyri içindeki umumî akkuzatif eki -**t** olmasına rağmen **alatt** "altta", **felött** "üstte" vs. gibi yer ve yön ifadeli kelimelerinde lokatif fonksiyonuyla klişeleşmiş olması ve kezâ fince de farklı kaynaktan gelen, fakat bugün -**t** çokluk ekiyle aynı ses değerine sahip olarak, çoklukların akkuzatif çekimi yanında, bu -**t**'yi genitif ekinin taban sesi olarak da bulmamız oldukça şaşırtıcıdır. Ayrıca moğolca -**aça**/-**eçe**- ablatifi ile macarcanın -**l**'si, -**t** > -**ç** > -**ş** > -**l** ses değişimleriyle muhtemelen bu ekten türetilmişlerdir. (Dénis Sinor, The *-t ~ *-d local suffix in Uralic and Altaic. Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh. Budapest 1976. Macarcası: A *-t ~ *-d helyhatározórag az Uráliban és az altajiban, (çev. Fabricius-Kovács Ferenc-Sz. Bakró-Nagy Marianne), Tanulmányok. Nyelvtudományi Értekezések, 110 sz. Budapest 1982, 139-147 s.).

Anlamları gereği bütûn bu dillerin en çok kullanılan kelimelerinden olmalarına rağmen, türkçede (***al-** ~ ***aş-** ~ ***as-**) ve diğer dillerde kök şekillerine rastlanmaması, kelimenin anlamının bu yaygınlığıyla ilgilidir. "Alt, dip, aşağı taraf" gibi temel bir kavramın adı, dolayısıyla çok kullanılan bir kelime olması, kendisi de yer ve yön bildiren bir kelime olmasına rağmen, yer ve yön bildiren bir hal eki alması, anlamında fazlaca bir değişikliğe yol açmayan bu eki bünyesinde eritmesine, yani ek kalıplaşması hadisesinin doğmasına yol açmıştır.

Bu arada, yukarıdaki şekillerden **1 ~ ş ~ (> s)** nöbetleşmesiyle buraya ait olduğunu ileri sürdüğümüz **as(t)ra-** "korumak, esirgemek" kelimesinin, gerek anlam gerekse ses yapısıyla çok daha geç devirlerde türetilmiş olması gerektiğini belirtelim. Zaten **s**'nin türkçenin iç ses sistemindeki yerinin Orkon türkçesinden sonra genişlediğini görmemiz, ayrıca "korumak, esirgemek" kavramının "atlamak, üzerinden aşmak, üzerine çıkmak; alçalmak, aşağı olmak" gibi fizik kavramlardan daha üst bir kavram olması, böyle bir tahmini peşinden getirmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un **astın** kelimesinden bahsederken "Bu söyleyiş fasih değildir; fasihi **altın**'dır" demesi, boşuna değildir (Kaşg. I, 108.s.).

Söz konusu **atla-** fiiline taban oluşturan ***al** kökünün dahil olduğu ailenin bazı üyeleri şunlardır: tü. **alt** "alt, aşağı; dip" (EDPT 130, ESTY 140-141); tü. **altın** "aşağı, aşağıya" (EDPT 131); tü. **alçak** "yavaş, sakın; düşük seviyede" (EDPT 129, ESTY 143-4); tü. **aşak**, **aşag(i)** "alt, aşağı taraf" (EDPT 259, ESTY 214-5); tü. **aşakla-**, **aşagala-/aşagıla-** "alçal(t)mak, in(dir)mek" (EDPT 260); tü. **ast** "alt; dip" (EDPT 242, ESTY 196); tü. **astın** "aşağı, aşağıya, aşağıdan" (EDPT 242); tü. **asrakı** "aşağıdaki" (EDPT 252); tü. **as(t)ra** "aşağıya, aşağıda" (EDPT 250); **asra-** "korumak, esirgemek" (EST 193-4). "Alt, dip" gibi temel bir kavramın adı olarak çoğu eski türkçe devresinde doğan bu üyelere, yeni devirlerin daha üst kavramlarına ad olmuş yeni üyelerinden de pek çok örnek vermek mümkündür. Meselâ, yukarıda **asra-** kelimesini açıklarken kullandığımız **esirge-** "korumak" kelimesi, bu ailenin yeni üyelerindedir.

Bu ailenin diğer altay ve ural dillerindeki muhtemel üyelerine de bazı örnekler verelim: moğ. **ula** "alt, dip, temel" (Lessing 868); moğ. **ulay-** "çabalamak" (Lessing 871); moğ. **uul** "aslî" (Lessing 889); moğ. **uzıg** "adi, aşağı" (Lessing 893); moğ. **goul** "kaynak; temel; merkez; ana; esas"

(Lessing 362); moğ. **goulla-** "temel olmak, esas olmak" (Lessing 362); man. **fulaha** "kök, esas, tane" (Han Woo Choi, Türkçe İle Korecenin Karşılaştırmalı Fonolojisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, -basılmamıştır-, Ankara 1985, 115.s.); kor. **pulhıy, pulhoy, pulhuy, ppuri, ppurengi, ppurenggu, ppulli**, vs. "kök" (Han Woo Choi, a.g.e.); jap. **kiso** "temel, dip" (The New Crown Japanese-English Dictionary, Tokyo 1972, 507.s.) jap. **kaso** "alt taraf, alt" (The New Crown..., 450.s.); mac. **ala** "altına; aşağıya" (MTESz I, 122) mac. **alacsony** "alçak" (MTESz I, 124); mac. **alap** "temel" (MTESz I, 126); mac. **alsó** "alt taraf, aşağı kısım" (MTESz I, 143); fin. **alas** "aşağı" (SKES 14); fin. **alainen** "ast" (SKES 14); **alapuoli** "alt, alt taraf" (SKES 14); fin. **alava** "alçak" (SKES 14); fin. **alentua** "alçalmak" (SKES 14). Ural dillerine ait daha pek çok örnek, SKES, MTESz ve UEW tarafından birleştirilmişti. Ayrıca, UEW, ural dillerinin bu örneklerini tahmini bir türkçe ***al** "kenar; alt; ön" köküyle birleştirmişti (UEW I, 6.s.). Tabii ki türkçe "alt" anlamındaki ***al** ile "ön" anlamındaki **al** kökleri farklı kaynaklıdır ve bu sözlük, bunları yanlışlıkla birleştirmiştir; çünkü bu "alt" ve "ön" kavramlarının türkçede akraba kavramlar olarak geliştirilip adlandırıldıklarını söyleyebilecek noktada değiliz.

KISALTMALAR

- abuşka : Abuşka Lügatı veya Çağatay Sözlüğü, Besim Atalay, Ankara 1970.
- ar. : arapça
- AzerS. : Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti, Baku 1964.
- DLT : Divanu Lügati't-türk I-IV, Ankara 1939-1943.
- DS : Derleme Sözlüğü, I-XII, Ankara 1963-1982.
- EDPT : Clauson, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford 1972.
- ESTY : Sevortyan, E.V., Etimologičeskiy slovar' tyurkskix yazıkov (Obşçetyurskie i meztyurkskie osnovy na glasnye), Moskva 1974.
- etü. : Eski Türkçe
- fars. : farsça
- fin. : fince
- fr. : Fransızca
- gr. : grekçe
- ing. : İngilizce
- Kaşg. : Divanu Lügati't-türk, Dizin, Ankara 1972.
- KırgS. : Kırgız Sözlüğü, I-II, K.K. Yudahin (çev. A. Taymas), Ankara 1945.
- kor. : Korece
- Lessing : Lessing, F., Mongolian-English Dictionary, Bloomington 1973.
- Littré : Dictionnaire de la Langue Française, Paris 1876.
- lt. : Latince
- mac. : Macarca
- man. : Mançuca
- moğ. : Moğolca
- MTEsz : A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára, Budapest 1984, I-IV.
- otü. : Orta Türkçe
- Redhouse : Turkish And English Lexicon, İstanbul 1921.
- SKES : Suomen Kielen Etimologinen Sanakirja, I-VII, Helsinki 1981.
- TatS. : Tatar Télienñ Añlatmalı Sözlégé, Kazan 1977.
- tü. : Türkçe

- TürkS.** : Türkmen Dilinin Sözlüğü, Aşkabat 1962.
- ttü.** : Türkiye türkçesi
- UEW** : Karoly Rédei, Uralisches Etymologisches Wörterbuch, Budapest 1986.
- VEWT** : Räsänen, Martti, Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk sprachen, Helsinki 1969.
- Webs.** : Webster's Third New International Dictionary of The English Language Unabridged, Springfield 1966.
- Zenk.** : Zenker, J.Th., Turkish-Arabisch-Persisches Handwörterbuch, Newyork 1979.